

ISLAMSKA MISAO

Osnivač i izdavač: Fakultet za islamske studije, Novi Pazar

Za izdavača: Prof. dr. Enver Gicić

Glavni urednik: Prof. dr. Enver Gicić

Pomoćnik urednika: Prof. dr. Hajrudin Balić

Redakcija: prof. dr. Admir Muratović, prof. dr. Almir

Pramenković, hfz.doc. dr. Haris Hadžić, doc. dr. Siham Mevid

Šerijatski recenzent: prof. dr. Almir Pramenković

Tehnički urednik: Senad Redžepović

Lektor: Samir Škrijelj

Štampa: El-Kelimeh, Beograd

Tiraž: 500 primjeraka

Adresa redakcije: Fakultet za islamske studije,
ul. Rifata Burdževića 1, 36300 Novi Pazar

Štampanje ovog broja pomogla je Vlada R. Srbije - Kancelarija
za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

378:28

ISLAMSKA misao : godišnjak Fakulteta za islamske studije Novi Pazar /
glavni urednik Enver Gicić. - 2007, br. 1- . - Novi Pazar : Fakultet za islamske
studije, 2007- (Užice : Grafičar). - 24 cm

Godišnje.

ISSN 1452-9580 = Islamska misao (Novi Pazar)

COBISS.SR-ID 141771532

Semrija Smailović

Univerzitet u Novom Pazaru

semrija.smailovic@uninp.edu.rs

316.647.8

316.752

Amela Muratović

Univerzitet u Novom Pazaru

muratovic.amela@gmail.com

POVEZANOST PREDRASUDA I VRIJEDNOSTI

RELATIONSHIP BETWEEN PREJUDICE AND VALUES

Apstrakt

Živimo u složenom socijalnom svijetu izloženi različitim uticajima. Da bismo se snažli u takvim uslovima oslanjamo se na prve utiske ili impresije. Impresija se formira na osnovu manje ili više spontanog ili nesvjesnog zapažanja nekih postupaka u ponašanju osoba koje nas okružuju. Od impresija, zahvaljujući kognitivnim ili saznavnim komponentama, emocionalnim i akcionim komponentama, formirat ćemo predrasude prema određenim pojavama koje mogu u značajnoj

mjeri uticati na vrijednosti i vrijednosne orijentacije.

Činjenica da predrasude imaju dvostruku prirodu kao društvene pojave, sa jedne, i karakteristike pojedinca, sa druge strane, predrasude utiču na pojedinca i odnos pojedinca prema okolini. Predrasude, kao što su etničke, rasne, polne i druge, svojim postojanjem i širenjem imaju direktan uticaj na vrijednosti i vrijednosne orijentacije koje se više ne posmatraju kao individualni problem već i kao društveni.

Vrijednosti predstavljaju „temelje“ ponašanja, mišljenja i osjećanja, te podrazumijevaju pružanje mogućnosti da se zauzme neki stav, da se unese smisao u način i stil života pojedinca ili društvene grupe.

Danas kada smo svjedoci brzih promjena u svim segmentima života, pitamo se kako stvoriti „čvrste temelje“ koji će odgovarati novim ciljevima, novim zahtjevima vremena u kojem živimo. Osnovno pitanje moglo bi glasiti „da li danas imamo vrijednosni vakum“. Šta se dešava sa starim vrijednostima, imamo li nove vrijednosti kojima strijemimo?

Ključne riječi: predrasude, vrijednosti, mladi.

Abstract

We live in a complex social world exposed to different influences. In order to cope with such conditions, he relies on first impressions or impressions. The impression is formed on the basis of more or less spontaneous or unconscious observation of some actions in the behavior of the people around us. From impressions, thanks to cognitive or cognitive components, emotional and action components, we will form prejudices towards certain phenomena that can significantly affect values and value orientations.

The fact that prejudices have a dual nature as social phenomena on the one hand, and the characteristics of the individual on the other,

prejudices affect the individual and the individual's relationship to the environment. Prejudices, such as ethnic, racial, gender and others, with their existence and spread, have a direct impact on values and value orientations that are no longer seen as an individual problem but also as a social one.

Values represent the "foundations" of behavior, opinions and feelings, and imply the provision of the opportunity to take a stand, to bring meaning to the way and style of life of an individual or social group.

Today, when we are witnessing rapid changes in all segments of life, we are wondering how to create a "solid foundation" that will meet new goals, new demands of the time in which we live. The basic question could be "do we have a value vacuum today?" What happens to old values, did we have new values that we strive for?

Keywords: *prejudices, values, youth*

UVOD

U brojnim društvenom naukama predrasude predstavljaju izuzetno zanimljiv fenomen jer utiču na život pojedinca, ali i na život grupe, zajednice i imaju vrlo široke implikacije na ponašanje. Predrasude se stiču tokom života socijalnim učenjem, najčešće putem učenja po modelu i postaju trajne dispozicije reagiranja, djeluju na ponašanje u različitom stepenu izraženosti. Ovim radom se objašnjava pojam i osnovne karakteristike društvenih predrasuda i njihove veze sa formiranjem individualne i društvene vrijednosti sa aspekta pozitivnih i negativnih komponenti.

U radu posebnu pažnju poklanjamo kulturološkim karakteristikama koje su od veoma bitnog značaja za formiranje vrijednosti. Svjedoci smo nemjerljivog uticaja globalizacije te smatramo da su manje društvene zajednice u nezavidnom položaju po pitanju održivosti i stabilnosti vrijednosti. Promjene u kulturi i društvu utiču na percepciju vrijednosti i davanje prioriteta već formiranim vrijednostima. S obzirom na način življenja i promjene u svim segmentima društva, neophodno je sagledati kakav uticaj se vrši na sistem vrijednosti, pogotovu na mlađoj populaciji.

POJAVA I KARAKTERISTIKE PREDRASUDA

Predrasude su sa kulturološkog aspekta univerzalna društvena, odnosno preciznije, socijalno-psihološka kategorija. One su kroz procese socijalizacije na različite načine naučeni stavovi i usvojene vrijednosti. U socijalnoj psihologiji predrasude potiču iz ekstremno složenih stavova sastavljenih iz tri komponente: kognitivne (shvatanja i znanja o objektu stava), konativne (spremnost na prihvatanje ili odbacivanje objekta stava) i emotivne (osjećanja i načini izražavanja osjećanja prema objektu stava). Posebno je potrebno naglasiti intenzitet emotivne komponente jer od nje zavisi izraženost, trajnost i

zastupljenost predrasude. Slična objašnjenja i shvatanja emocionalne komponente predrasuda nalazimo u brojnim definicijama socijalnih psihologa.

Gidens smatra da se predrasude oslanjaju na stereotipije koje je teško mijenjati, čak i kada se radi o grubom izvrtanju stvarnosti. (Gidens, 2003.) Harding i saradnici (prema Rot, 2006.) ukazuju na odsutnost norme racionalnosti, humanosti, kršenja pravednosti i sve to uslovljeno je snagom emocionalne komponente. Prema Crendelu, predrasude mogu biti negativna vrjednovanja grupe ili pojedinaca na osnovu grupne pripadnosti. (Crandall et al, 2002.) Prema Rotu, predrasude mogu biti neosnovane, uporno održavane emocijama prema pojedincu ili grupi, objektu, događaju koji je u značajnoj mjeri doprinio formiranju stavova. (Rot, 2006.) Kod svih autora naglašeno je razlikovati predrasude s obzirom na intenzitet njihove emotivne i kognitivne komponente. Neke su predrasude posljedica podržavanja i usvajanja neopravdanog i pogrešnog shvatanja proširenog u sredini u kojoj pojedinac živi. Takve predrasude ne moraju biti praćene intenzivnim negativnim emocijama i izrazitim neprijateljstvom ka grupama prema kojima postoje predrasude. Ove vrste predrasuda se najlakše suzbijaju. Drugu vrstu čine predrasude koje su čvrsto povezane sa tradicionalnim načinom života i tradicionalnim shvatanjima. Takve predrasude predstavljaju sastavni dio ponašanja i reagovanja i one su dublje ukorijenjene u ličnost i teže ih je otkloniti. (Rot, 1994.) Prema Trebješaninu, predrasuda uzrokovana je teško provjerljivim činjenicama koje su doprinijele formiranju jer su afektivno opterećene te su zato otporne na promjene. (Trebješanin, 2008.)

O složenosti fenomena predrasude u prilog govore brojne teorije čiji autori sa svog aspekta dokazuju određene tvrdnje o uzrocima nastanka, održavanju i intenzitetu predrasuda. Teorije opravdane reputacije (*earned reputation*) predrasude objašnjavaju kroz naklonost prema pojedinim narodima i neprijateljstva prema različitim grupama gdje leže stvarne razlike između tih naroda i grupa i realna suprotnost između njihovih osobina. Predrasude prema pojedinim manjinama

postoje zbog toga što pripadnici tih manjina posjeduju lične osobine koje predstavljaju opasnost za društvo i ometaju društveni napredak. Takva shvatanja zastupaju, prije svega, pristalice različitih rasističkih koncepcija. Ovo je neprihvatljivo jer nema nijedne osobine ličnosti kod ma koje grupe po kojoj bi se oni razlikovali od svih članova neke grupe, nacije ili rase, a sasvim je sigurno da psiholoških razlika nema.

Fenomenološke teorije predrasude objašnjavaju kroz sagledavanje negativnih osobina grupe, ali koja je manjina. Ne moraju te ocjene biti ispravne. One, po pravilu, to i nisu, ali bitno je za naše reagovanje kako nešto opažamo. Američki bijelci crnce doživljavaju kao lijene, neznalice, neuredne, nečiste, te se kao takvi predstavljaju sa generacije na generaciju. Ali čak i kada se fenomenološko objašnjenje kombinira sa nekom drugom vrstom objašnjenja, ne može se prihvatiti, jer kao osnovni razlog postojanja predrasuda naglašava se način kako neko opaža ili bar prihvata način opažanja i uzroke načina opažanja kao jednako važne uzroke, ne razlikujući primarne od sekundarnih razlika.

Veoma interesantno objašnjenje nalazimo kod autora koji su zastupali mišljenje da se predrasude mogu objasniti na osnovu aktuelne situacije u kojoj se pojedinac nalazi. Prema njima, izvor predrasuda je u neposrednom uticaju i prenošenju shvatanja koja postoje u sredini u kojoj pojedinac živi. Ovo shvatanje se objašnjava na osnovu nezaposlenosti, povećane socijalne mobilnosti, ili neke druge aktuelne pojave u određenoj sredini, političkoj situaciji, ratovima, siromaštvu... (Allport, 2000.)

Prema kulturološkim teorijama, na predrasude utiču određene socijalne norme, vrijednosti i shvatanja karakteristična za neku kulturu. Faktor koji se pokazuje kao izvor predrasuda ne posmatraju kao kratkotrajnu, nego kao relativno trajnu karakteristiku nekog društva. (Brewer, 1999.) Kulturološka koncepcija u užem smislu jeste i koncepcija da su izvor predrasuda određena tradicionalna grupna shvatanja, međutim ni ove teorije ne mogu objasniti porijeklo predrasuda. Realna očekivanja od tradicije jesu da ostanu sačuvane prave vrijednosti i da se one prenose transgeneracijski, a za predrasude

ne možemo reći da su vrijednosti jer nisu realne. Slična shvatanja možemo čuti od predstavnika društveno-historijske teorije. Osnovni uzrok nastanka predrasuda je u cjelokupnom društveno-historijskom procesu. Najvažnija i najvrjednija među ovim teorijama jeste teorija koja izvor predrasuda vidi u produkcionim odnosima, konkretno, u klasnoj borbi izazvanoj određenim klasnim odnosima koju Olport objašnjava kroz procese eksploatacije.

Predrasude kao društvena pojava imaju jednu funkciju, a kao osobine ličnosti drugu. Činjenica je da predrasude kod jednog pojedinca možemo razviti i prepoznavat će se u ponašanju, a kod drugih ne objašnjavaju se ličnom funkcionalnošću predrasuda. Predrasude pomažu pojedincima da ostvare različite za njih neostvarive želje, ili da pokušaju ublažiti stvoreno osjećanje nesigurnosti ili vrijednosti. Vrijednosti spadaju u grupu fundamentalnih pojmova pomoću kojih se definiraju mnoge pojave u ponašanju pojedinca, a samim tim i cjelokupnog društva.

VRIJEDNOSTI

Proučavanje i rasprava o vrijednostima mora biti započeta sa aspekta prihvatanja vrijednosti kao centralne orijentacije za ponašanje, mišljenje i mogućnosti da se zauzme neki stav i unese smisao u način i stil života pojedinca ili društvene grupe. Ako sagledamo pravu suštinu uticaja vrijednosti, onda bi one trebale da nam govore o tome gdje smo, šta hoćemo, čemu se posvećujemo i težimo, šta je važnije, šta cijenimo i podstičemo kod sebe i drugih ljudi u svojoj okolini. S obzirom na navedeno, očigledno je da vrijednosti nisu samo individualna, već i društvena obilježja.

U objašnjenju vrijednosti, nailazimo na brojna shvatanja i definicije vrijednosti i kod svake definicije je naglašen uzajamni uticaj i povezanost vrijednosti sa svim aspektima života. Prema Pantiću, vrijednosti su relativno stabilne dispozicije, predstavljaju centralno mjesto u strukturi ličnosti pojedinca i imaju veliki motivacioni

potencijal koji utiče na sve što čovjek želi, misli ili radi. „Ljudska priroda se ne može posmatrati nezavisno od vrijednosti jer su one sastavni dio svih normativnih pojmova koji omogućavaju da se čovjek posmatra kao aktivno, samosvjesno i prema određenim ciljevima i idealima usmjereno biće.“ (Pantić, 1981, str. 10)

Prema Rokeachu, vrijednosti su trajna uvjerenja da je određen način ponašanja ili egzistencije lično ili socijalno poželjniji nego suprotni ili obrnuti način ponašanja ili egzistencije. (Rokeach, 1973, str. 5) Allport smatra da su vrijednosti uzrokovane preferencijama i ljudi na taj način djeluju. (Allport, 1961, str. 454) Pantić, Kuzmanović, Rot i Havelka vrijednosti određuju kao relativno stabilne, opće i hijerarhijski organizirane karakteristike pojedinca (dispozicije) i grupe (elementi društvene svijesti), formirane međusobnim djelovanjem historijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca. (Pantić, 1981, str. 13) Ovakva definicija može se shvatiti kao sveobuhvatna i na neki način široko objašnjava uticaj brojnih faktora na formiranje vrijednosti, a nakon formiranja vrijednosti imaju povratni uticaj na naš život.

Možemo postaviti pitanje i dovesti u vezu nabrojane karakteristike vrijednosti sa predrasudama jer su i predrasude pod uticajem istih faktora. Da li i na koji način predrasude utiču na formiranje vrijednosti pojedinca i društva ili vrijednosti utiču na predrasude? Često možemo čuti da se naše društvo nalazi u takozvanom „vrijednosnom vakuumu“, a vakuum je nastao jer smo dugi niz godina okarakterizirani kao „društvo u tranziciji“ i ta tranzicija na neki način briše stare vrijednosti, a nove kao da čekaju na priznavanje i prihvatanje. Vrijednosni vakuum daje prostora za širenje i održavanje predrasuda koje su često neosnovane. Koliko smo mi kao društvo uspjeli da formiramo određene vrijednosti ili stavove o nečemu, a da se ne prepustimo predrasudama, otvoreno je pitanje za svakog pojedinca koji sebe vidi kao korisnog člana društva. Osnovno pitanje jeste ko su nosioci vrijednosti u našem društvu? Da li su to individue koje su nam uzor, grupa ili mi kao društvo imamo opće „naše“ vrijednosti? Sljedeće veoma važno pitanje jeste da li mi vrjednujemo i prihvatamo prave vrijednosti koje su općeprihvatljive,

estetske, političke, teorijske, socijalne, moralne, religiozne, ekonomske itd. ili su naši parametri „iskrivljeni“ pod uticajem brojnih faktora. Na ovo veoma osjetljivo pitanje utiču faktori na koji smo kao individue veoma slabi da damo odgovor i da odaberemo pravi način reagiranja. Posljedice svega se osjećaju jer se nespremni suočavano sa novim načinom življenja, globalizacijom, gubljenjem tradicionalnih obilježja, krizom porodice, nepoznavanjem svojih izvornih kulturnih vrijednosti i brojnim drugim faktorima. Svi ovi činioci utiču na individualne vrijednosti, a samom tim i na socijalne.

U radovima Švarca (Schwartz, 1992.) nalazimo značajnu podjelu vrijednosnih orijentacija koje nas usmjeravaju prema nezavisnosti, stimulaciji, hedonizmu, postignuću, moći, sigurnosti, konformizmu, tradiciji, dobronamjernosti. Švarc (1992.) smatra da ponašanja usmjerena prema određenom tipu vrijednosti imaju psihološke, društvene i praktične posljedice. Na osnovu osnovnih vrijednosti pojedinac formira sebe kroz sopstveno odricanje koje obuhvata univerzalizam i dobronamjernost, ili težnju ka postizanju uspjeha i lične moći i dominacije nad drugima. Također, na temelju osnovnih vrijednosti može se težiti ka otvorenosti za promjene nasuprot zadržavanju tradicionalnih odnosa, konformizma. (Ferić, 2007.)

Glavnu ulogu u procesu kontrole nad pogledima na svijet i težnjama mladih ljudi kao snage koja nosi na sebi breme budućnosti svakako da ima porodica. Međutim, upravo se porodica našla na udaru tranzicionih promjena koje su postavile oštre zahtjeve na sve aspekte življenja. (Petrović 2007.) Krizu porodice stručnjaci prepoznaju kao refleksiju društvenih zbivanja u tranziciji, a njene efekte najjasnije uočavaju na djeci. (Dadasović i Dadasović 2004; Petrović 2007.) Jedna od najvidljivijih promjena unutar porodičnih odnosa je sve izrazitija težnja za slobodom i individualizmom svih njenih članova. Individualizam, kao karakteristika društva, nije svojstvena našoj kulturi. Zajednica i kultura u kojoj živimo svrstava se u kolektivističko društvo. Sama ova činjenica ukazuje na neusklađenost ličnih i društvenih vrijednosti.

Također, škola ima velikog udjela u formiranju vrijednosti mladih, a

daljim odrastanjem tih mladih vrijednosti se zadržavaju na cjelokupno društvo. Od posebne važnosti u formiranju vrijednosti svakako su sve institucije sistema, što nam ujedno ukazuje i na kulturološke karakteristike vrijednosti. U proučavanju vrijednosti kroz prizmu društva i kulture nalazimo kod brojnih socijalnih psihologa na različita mišljenja po pitanju dominacije određenih vrijednosti u određenim kulturama. Neke vrijednosti postaju dio individualnih dispozicija jer su element kulture i one su prihvaćene, prenose se trasgeneracijski. (Pavlović, 2009.)

Inglhartove teorijsko-empirijske analize vrijednosti temelje se na dvije osnove: Maslovljevoj analizi hijerarhije potreba (Maslow, 1970.) i teoriji modernizacije koja govori o grubo predvidljivim posljedicama socioekonomskog razvoja na dominantne vrijednosti određene zajednice. (Inkeles, 1969; Smith&Inkeles, 1966; Lerner, 1964.) Vrijednosni prioriteti pojedinca odražavaju socioekonomske uslove sredine, pri čemu se najveća subjektivna vrijednost pridaje najvažnijim nezadovoljenim potrebama. Budući da su materijalne potrebe presudne za opstanak pojedinca, kada one nisu zadovoljene uzimaju primat nad svim ostalim potrebama, uključujući i potrebe nematerijalnog tipa i obrnuto. Međutim, odnos materijalne oskudice i promjene vrijednosnih prioriteta nije trenutna jer vrijednosti pojedinca, u najvećem stepenu, odražavaju uslove iz njegovih formativnih godina, tj. perioda rane socijalizacije, pa se vrijednosti, prije svega, mijenjaju smjenom generacija. Nakon dužeg perioda ekonomske i fizičke sigurnosti, mogu se očekivati značajne razlike između vrijednosnih prioriteta mlađih i starijih grupa uslijed značajno različitih formativnih iskustava socijalizacije, što u perspektivi vodi promjenama dominantnih vrijednosti na nivou populacije. (Inglehart, 1990.) Inglehart objašnjava tradicionalne nasuprot sekularno-racionalnim vrijednostima. Tradicionalna dimenzija naglašava poštovanje autoriteta - religijskog, nacionalnog i porodičnog. Suprotnost ovim tradicionalnim vrijednostima su sekularno-racionalne vrijednosti koje se često nazivaju moderne ili postmoderne vrijednosti. Slične probleme

u izražavanju vrijednosti možemo uočiti na području Sandžaka, uzimajući u obzir specifičnosti kulture. Ne možemo zanemariti pomak od tradicionalnih ka sekularno-racionalnim vrijednostima, noseći sa sobom birokratizaciju, centralizaciju, standardizaciju i sekularizaciju autoriteta. Ovaj pomak ne predstavlja kritičko preispitivanje, već samo pomijeranje osnove autoriteta od tradicionalno-religioznih ka sekularno-racionalnim izvorima jer takav način življenja diktira „moderno“ društvo, rad i život uopće, koji je pod uticajem vrijednosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Proučavanjem fenomena vrijednosti i predrasude sa psihološkog aspekta dolazimo do zaključka da one čine centralnu ulogu u ličnosti pojedinca, a sa aspekta kulture jednog društva vrijednosti utiču na različite aspekte funkcioniranja zajednice. Uticaj se osjeća u svim oblicima socijalnog ponašanja - društvenog ponašanja, stavova, moralnih rasuđivanja, ideologija...

Vrijednosti i predrasude su značajne u svakodnevnom životu, one utiču na izbor, na aktivnosti, ponašanje, pažnju, percepciju i interpretaciju. Proučavanje predrasuda i vrijednosti pojedinaca i grupe može imati veoma značajan praktični doprinos ako želimo raditi sa ljudima. Poznavajući vrijednosti i predrasude u određenoj kulturi možemo uskladiti i unaprijediti pedagoško- psihološki rad u obrazovnim institucijama, zatim kao značajan pokazatelj kako i na koji način motivirati grupu za rad, koji su njihovi potencijali, interesovanja i motivi u skladu sa vrijednostima koje baštine. Zapravo, poznavajući vrijednosti i vrijednosne orijentacije možemo znati kako očuvati prave vrijednosti, unaprijediti ih i na taj način spasiti od zaborava ono što smatramo vrijednim, razviti strategiju društvenih promjena kroz afirmaciju pravih vrijednosti.

U cilju prepoznavanja, afirmacije i njegovanja personalnih, kolektivnih i kulturoloških vrijednosti neophodno je sprovesti kategorizaciju vrijednosti posebno kod mladih i na taj način provjeriti

da li su određene vrijednosti samo „površinske“, da li se lako gube i koji to faktori utiču na formiranje vrijednosti posebno kod mlađe populacije.